

УМОВИ ВІЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ З МЕТОЮ СТВОРЕННЯ ОСВІТНІХ МАТЕРІАЛІВ ТА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Валентина Троцька

кандидат юридичних наук,

завідувач сектору розпорядження авторськими та суміжними правами

відділу авторського права і суміжних прав

НДІ інтелектуальної власності НАПрН України

ORCID: 0000-0002-7579-1877

У статті проаналізовано умови, за дотримання яких допускається використання творів з метою навчання без дозволу суб'єкта авторського права та безоплатно, передбачені у Законі України «Про авторське право і суміжні права». Розглянуто загальні умови, такі як: зазначення імені автора та джерела запозичення твору, відтворення правомірно оприлюдненого твору. Детально досліджено спеціальні (чи додаткові) умови вільного використання творів для створення освітніх матеріалів та дистанційного навчання. Виявлено недоліки, що мають місце в законі. Надано пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: авторське право, вільне використання творів, дистанційне навчання, видання, самостійне економічне значення, комерційна мета

Постановка проблеми. Дистанційне навчання, зокрема онлайн-навчання, стало можливим завдяки розвитку цифрових технологій. Поява цифрових платформ сприяла технічній підтримці освітнього процесу. Гостра потреба у забезпеченні цього процесу в дистанційному режимі виникла під час пандемії коронавірусу. Це був глобальний виклик системі освіти в усьому світі. Для України другим таким викликом стала війна, розпочата російською федерацією. В умовах дії воєнного стану перехід на віддалений формат отримання знань завдяки сучасним цифровим технологіям дав змогу не припинити навчання у зоні бойових дій, на тимчасово окупованих територіях, перебувати викладачам, здобувачам освіти в певних безпечних умовах. Такий перехід став чи не єдиним виходом із ситуації, що склалася, для забезпечення безперервного освітнього процесу для здобувачів освіти, зокрема тих, хто вимушено тимчасово переїхав в інші країни. Питання розвитку дистанційної освіти набуло особливої актуальності та стало пріоритетним напрямом здобуття освіти. Будь-яке навчання потребує використання освітніх матеріалів. Дистанційне навчання, зокрема онлайн-навчання, виявило потребу в забезпеченні здобувачів освіти електронними виданнями та іншим освітнім цифровим контентом. Освітні матеріали часто створюються з використанням творів інших авторів, які мають виключні майнові права надавати дозвіл на використання творів, крім обмежень цих прав. Поширювати знання — одна з найважливіших складових розвитку суспільства. Обмеження в авторському праві дають змогу вільно використовувати твори і є важливим

механізмом для дотримання балансу між інтересами автора та суспільства. Нові норми про вільне використання творів для дистанційного навчання, визначені в Законі України «Про авторське право і суміжні права», що набрав чинності 1 січня 2023 року (далі — Закон) [1], стали як ніколи доречними та своєчасними. Однак правовий аналіз відповідних положень засвідчив, що вони не є досконалими, у зв'язку з чим можуть виникати проблемні питання застосування їх на практиці. Це зумовило потребу в детальному дослідженні відповідних норм Закону.

Літературний огляд. Проблеми захисту авторського права в системі дистанційної освіти розглядали Ю. Турко, О. Воронкін, Р. Голощук, О. Вовк, Т. Редчиць, К. Бугайчук та інші. Однак усі вчені лише мимохідь торкалися питань умов вільного використання творів для навчання. До того ж ці дослідження базувалися на нормах Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 року № 3792-ХІІ, зі змінами і доповненнями, що діяв до 1 січня 2023 року (далі — Закон 1993 року). З набуттям чинності Закону питання вільного використання творів у виданнях навчального характеру досліджено у роботі В. Коноваленка. Проте дослідження стосувалося сфери видання навчальної літератури й оминало дослідження умов вільного використання творів для дистанційного навчання. На дату написання цієї роботи наукові дослідження за темою статті відсутні. З огляду на актуальність дослідження існує потреба заповнити цю прогалину.

Мета дослідження полягає в комплексному правовому аналізі умов вільного використання творів для створення освітнього матеріалу та дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу. Суть дистанційної освіти полягає у поширенні знань за відсутності тимчасових і просторових обмежень для навчання, у мобільній комунікації всіх суб'єктів освітньої діяльності, організації взаємодії між учасниками, а також розширенні доступу до освітніх матеріалів завдяки сучасним цифровим технологіям. Дистанційне навчання відрізняється від аудиторних занять. Якщо акцентувати на основних відмінностях у контексті авторського права, то, по-перше, дистанційне навчання, зокрема онлайн-навчання, ураховуючи віддалений формат надання та здобування освіти, можливе завдяки цифровим технологіям та засобам. По-друге, як наслідок дистанційне навчання потребує забезпечення учасників освітнього процесу освітнім матеріалом у цифровій формі. По-третє, таке навчання не прив'язане до певної території, приміщення (класу, аудиторії тощо), що створює технічну можливість доступу до освітнього матеріалу третіх осіб, його відтворення та подальшого розповсюдження не в цілях навчання, з порушенням авторського права, якщо середовище не захищене технічними засобами захисту.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про освіту» кожен має право на доступ до публічних освітніх, наукових та інформаційних ресурсів, у тому числі в мережі Інтернет, електронних підручників та інших мультимедійних навчальних ресурсів у порядку, визначеному законодавством [2]. Здійснення права людини на освіту реалізується, зокрема, шляхом забезпечення здобувачів освіти відповідним освітнім цифровим контентом, надання вільного доступу до наукових, освітніх, методичних, навчально-практичних матеріалів, створених з використанням літературних, фотографічних, музичних творів, творів образотворчого мистецтва тощо, права на які охороняються згідно із Законом. Використання таких творів при включенні до освітніх матеріалів (підручників, відеоуроків, конспектів, тестових завдань, вправ, презентацій, навчальних ігор тощо) потребує дотримання прав суб'єктів авторського права. Згідно з ч. 1 ст. 12 Закону зазначені суб'єкти мають виключне право дозволяти або забороняти використання творів іншими особами. Для дотримання цих прав розробнику освітнього матеріалу потрібно отримати дозвіл на використання, виплатити авторську винагороду. Проте існують обмеження виключних майнових прав суб'єктів авторського права, визначені у ст. ст. 22–28 Закону. Такі обмеження дають змогу будь-якій особі викори-

стувати твір без дозволу, безоплатно, проте за дотримання умов, визначених у Законі (далі — вільне використання творів).

У Законі 1993 року правовідносини щодо вільного використання творів для створення освітнього матеріалу регулювалися згідно зі ст. 21, а використання творів як ілюстрацій, їх репрографічне відтворення для навчання — відповідно до ст. 23. Ці положення об'єднані, доповнені новими нормами та викладені в ч. 2 ст. 22 Закону. Суть змін, передбачених у Законі, полягає в:

- 1) уточненні способів використання творів для навчання;
- 2) визначенні нових спеціальних (додаткових) умов щодо правомірного використання творів для створення освітнього матеріалу;
- 3) уведенні нової норми про вільне використання творів для дистанційного навчання.

У Законі передбачено, що дозволяється вільне використання такими способами:

- 1) відтворення, інтерактивне надання доступу до творів як ілюстрацій у виданнях, програмах мовлення, звукозаписах чи відеозаписах;
- 2) репрографічне відтворення;
- 3) відтворення, інтерактивне надання доступу до творів як ілюстрацій для дистанційного навчання.

Відразу зазначимо, що у цій роботі оминемо увагою питання вільного репрографічного відтворення творів (ксерокопіювання), основний акцент зробимо на дослідженні питань вільного використання творів для створення освітнього матеріалу та дистанційного навчання.

На відміну від норм Закону 1993 року, у п. 2 ч. 2 ст. 22 Закону визначено нові умови використання творів для створення освітнього матеріалу. Під «умовами вільного використання твору розуміють вимоги, визначені в законі, при дотриманні яких дії будь-якої особи по використанню твору вважатимуться правомірними» [3, с. 5]. Їх можливо умовно поділити на загальні та спеціальні (чи додаткові).

Вільне використання твору допускається, якщо особою дотримані такі загальні умови:

- 1) зазначено ім'я автора і джерело запозичення;
- 2) відтворено правомірно оприлюднений твір (його уривок).

Щодо першої умови, незалежно від форми представлення освітнього матеріалу, при його створенні повинні зазначатися імена авторів і джерела запозичення твору. Недотримання цієї умови (щодо вимоги зазначення імені автора) може визнаватися також як порушення особистих немайнових прав (ст. ст. 11, 53 Закону). Ім'я автора, згідно з п. 23 ст. 1 Закону, має складатися з сукупності слів чи знаків, що ідентифікують автора. Це може бути прізвище та ім'я автора; прізвище, ім'я та по батькові автора; ініціали автора; псевдонім автора; прийнятий автором знак (сукупність знаків) тощо. Проте в Законі не вказано, як саме повинно бути зазначене це ім'я і джерело запозичення твору. Наприклад, вони можуть бути вказані безпосередньо після наведення цитати, під твором образотворчого мистецтва, фотографічним твором, рядком під фрагментом відеозапису, в титрах, у примітках, у вигляді виноски, на початку чи в кінці освітнього матеріалу. Водночас такі зазначення мають бути наведені таким чином, щоб інформація була доступною без додаткових зусиль або інструментів її сприйняття будь-якою особою.

Суть умови вільного використання щодо відтворення правомірно оприлюдненого твору полягає в уникненні використання твору (його уривка), що розповсюджується з порушенням авторського права, зокрема й у мережі Інтернет. Особа, яка відтворює такі твори, може визнаватися як така, що сприяє поширенню піратства у сфері авторського права, під яким розуміється відтворення, розповсюдження піратських примірників творів (зокрема комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм, незаконне використання програм організації мовлення, а також інтернет-піратство, тобто

незаконне використання об'єктів авторського права та/або об'єктів суміжних прав із застосуванням мережі Інтернет (ст. 53 Закону).

Спеціальні (чи додаткові) умови визначені окремо для кожного з випадків вільного використання, передбачених у п. п. 2–4 ч. 2 ст. 22 Закону.

У п. 2 ч. 2 ст. 22 Закону встановлено умови вільного використання творів для створення освітніх матеріалів.

По-перше, на відміну від Закону 1993 року, в Законі передбачено, що допускається не будь-яке використання творів з метою створення освітніх матеріалів, а лише способами відтворення, інтерактивного надання доступу до творів як ілюстрацій у виданнях, програмах мовлення, звукозаписах чи відеозаписах. Питання звуження способів дозволеного використання творів у зв'язку з нововведеннями стали об'єктом дослідження у роботі В. Коноваленка. Дослідник зазначає, що видавці за обмеження способів використання творів зможуть «тільки відтворити друковане видання з ілюстраціями, але не зможуть без порушень авторського права здійснювати перший продаж таких видань чи інше перше відчуження їх примірників, оскільки у нормі Закону про авторське право (п. 2 ч. 2 ст. 22) відсутній такий спосіб використання твору, як розповсюдження примірників твору (п. 4 ч. 1 ст. 12 Закону про авторське право)» [4]. «Це може призвести до збільшення вартості друкованих підручників та погіршити їх зміст за рахунок зменшення можливостей для використання літературних і художніх творів як ілюстрацій» [4]. Отож В. Коноваленко пропонує повернути норму п. 2 ч. 1 ст. 21 Закону 1993 року. Вважаємо, що порушені проблемні питання є актуальними, проте норма не може сліпо наслідувати попередню редакцію. Нагадаємо її зміст: допускається вільне «використання літературних і художніх творів в обсязі, виправданому поставленою метою, як ілюстрацій у виданнях, передачах мовлення, звукозаписах чи відеозаписах навчального характеру». На нашу думку, варто передбачити вільне використання не лише «літературних і художніх творів», а й фотографічних творів, уривків аудіовізуальних творів як ілюстрацій у виданнях, програмах організацій мовлення, звукозаписах чи відеозаписах. Слід урахувати, що термін «видання «навчального характеру» у законодавстві та на практиці не застосовується. Тому доцільно залишити положення чинної редакції Закону «як ілюстрацій у виданнях, програмах організацій мовлення, звукозаписах чи відеозаписах для забезпечення та реалізації освітнього процесу», що відповідатиме термінам «освітній процес», «освітня діяльність», визначення яких наведено в Законі України «Про освіту».

У Законі вказано перелік освітніх матеріалів, що можуть бути створені з використанням творів, а саме: видання, програми мовлення, звукозаписи чи відеозаписи. Найпоширенішим прикладом є такі видання: підручники, навчальні посібники для загальноосвітньої середньої школи, вищих навчальних закладів тощо. Після створення видання до творів, включених до нього, надається здобувачам освіти інтерактивний доступ, зокрема й під час дистанційного навчання. Наприклад, на веб-сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» надається вільний доступ до 1 335 підручників і посібників для навчання, зокрема й до електронних версій підручників, що містять твори [5]. Доступ надається до вже створеного видання. Тобто розробник, створюючи видання, може відтворювати твір, однак не може здійснювати інтерактивне надання доступу до твору під час створення такого видання. Виникає питання про доцільність застосування такого способу використання творів, як вільне інтерактивне надання доступу до них.

Якщо звернутися до європейського законодавства, то відповідно до п. «с» ст. 5 (2) Директиви Європейського Парламенту і Ради від 22 травня 2001 року про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві [6] (далі — Директива ЄС) передбачені винятки або обмеження авторського права саме на відтворення творів для навчання, а не на інтерактивне надання доступу до

цих творів. Тому пропонуємо у п. 2 ч. 2 ст. 22 Закону слова «інтерактивне надання доступу» виключити.

По-друге, вільне використання творів для створення освітніх матеріалів допускається, якщо обсяг такого використання відповідає визначеній меті. Допускається відтворення не всього твору, а лише «невеликих за обсягом творів, а також уривків з письмових творів, творів образотворчого мистецтва, фотографічних творів, аудіовізуальних творів як ілюстрацій у виданнях, програмах організацій мовлення, звукозаписах чи відеозаписах». Вибір певного уривка твору в необхідному обсязі в кожному випадку здійснюється з урахуванням мети: відтворення твору для забезпечення та реалізації освітнього процесу. Наприклад, для навчання правопису достатньо навести цитату з літературного твору у вигляді речення чи кількох речень. Водночас для характеристики суб'єкта (об'єкта), опис якого міститься у творі, такого обсягу може бути недостатньо (наприклад, опис головного героя літературного твору чи природного явища). Іншою є ситуація з відтворенням уривків з творів образотворчого мистецтва, фотографічних творів як ілюстрацій у виданнях. Достатньо відтворити фрагмент з художньої картини для висвітлення під час навчання техніки малювання, проте для ознайомлення з результатами творчої діяльності художника такого фрагмента недостатньо. Наприклад, підручник «Образотворче мистецтво», як правило, містить велику кількість ілюстрацій художніх творів, без яких (або за наявності лише їх фрагментів) учням складно було б освоїти навчальний предмет. Якщо дотримуватися умови, встановленої у Законі, то допускається вільне відтворення лише уривків творів образотворчого мистецтва.

Згідно з довідниковою літературою під терміном «уривок» розуміється «... частина тексту літературного твору, пєси і т. ін.» [7]. З огляду на зміст цього поняття його застосування до твору образотворчого мистецтва, фотографічного твору є некоректним. Більш удалим, на нашу думку, є термін «фрагмент», під яким розуміється «окрема частина твору мистецтва...» [8].

По-третє, вперше передбачено, що допускається вільне відтворення уривка твору як ілюстрації у виданні за умови, що таке відтворення здійснюється суб'єктами освітньої діяльності. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про освіту» суб'єкт освітньої діяльності — фізична або юридична особа (заклад освіти, підприємство, установа, організація, громадське об'єднання), що провадить освітню діяльність. Коло осіб, які можуть створювати освітній матеріал, вільно відтворюючи твори, вичерпується лише вказаними фізичними або юридичними особами. Якщо особа не провадить освітню діяльність, то на неї положення про можливість вільного відтворення творів для створення освітнього матеріалу не поширюються. Варто згадати про онлайн-курси, тренінги, майстер-класи, вебінари та інші дистанційні заходи, що здійснюються з метою навчання, зокрема й коли особа має потребу підвищити рівень кваліфікації, змінити спеціальність. Дистанційне навчання часто здійснюється особами, які готові ділитися набутими досвідом і знаннями, а не суб'єктами освітньої діяльності. З наведеного випливає, що у разі створення освітнього матеріалу такі особи не можуть вільно використовувати твори, оскільки не є суб'єктами освітньої діяльності.

Якщо звернутися до Директиви ЄС, у ній роз'яснено таке: «при застосуванні винятку або обмеження для некомерційних освітніх і науково-дослідних цілей, включаючи дистанційне навчання, некомерційний характер відповідної діяльності повинен визначатися цією діяльністю як такою. Організаційна структура та джерела фінансування відповідної установи не є вирішальними факторами в цьому відношенні» (п. 42 преамбули Директиви ЄС). У цій нормі не вказані суб'єкти освітньої діяльності (викладачі, навчальні заклади (університети, школи тощо)) чи форма власності навчального закладу (державний, комунальний, приватний). Досліджуючи ці норми, деякі зарубіжні вчені зазначають, що до переліку «входить діяльність, що здійснюється громадськими та неурядовими організаціями, або позакласне навчання та навчальна діяльність, яку провадять

вчителі за межами навчальних закладів. Однак така діяльність, якщо вона виконується з некомерційною метою, може підпадати під загальний виняток для навчання...» [9]. Вищенаведене дає підстави стверджувати, що коло осіб, які можуть вільно використовувати твори для створення освітніх матеріалів, не потрібно обмежувати лише суб'єктами освітньої діяльності.

У Законі також уперше передбачено, що допускається вільне відтворення у місці, де здійснюється освітня діяльність, або через захищене електронне (цифрове) середовище, доступ до якого надається здобувачам освіти та педагогічним, науково-педагогічним працівникам навчального закладу. Термін «видання», згідно зі ст. 1 Закону України «Про видавничу справу», означає твір (документ), що пройшов редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений шляхом друкування, тиснення або іншим способом, містить інформацію, призначену для поширення, і відповідає вимогам нормативно-правових актів з питань видавничого оформлення, поліграфічного і технічного виконання [10]. Тобто виготовлення видання передбачає процес підготовки, редакційно-видавниче опрацювання, виготовлення примірників і/або відтворення копій в електронній (цифровій) формі. Відтворення творів (їх уривків) у виданні може здійснюватися розробником без прив'язки до певного місця, водночас використання вже створеного видання, наприклад електронного підручника, може здійснюватися у місці, де здійснюється освітня діяльність (клас, аудиторія тощо), чи під час підготовки домашніх завдань (удома), або доступ до нього може бути надано через електронне (цифрове) середовище під час дистанційного навчання. Наведене дає підстави стверджувати, що умова про вільне використання творів «суб'єктами освітньої діяльності у місцях, де цими суб'єктами здійснюється освітня або наукова діяльність, або через захищене електронне (цифрове) середовище...» стосується відтворення та інтерактивного надання доступу здобувачам освіти до творів, зокрема і включених до видання, у разі дистанційного навчання, а не відтворення творів з метою створення такого видання. Додатковим підтвердженням цього висновку є технічні вимоги, визначені в абзаці третьому п. 2 ч. 2 ст. 22 Закону, а саме: електронне (цифрове) середовище має бути «захищене». Ці норми стосуються вільного використання творів для дистанційного навчання, а не створення освітнього матеріалу.

З огляду на наведене абзац третій п. 2 ч. 2 ст. 22 Закону (використання творів здійснюється суб'єктами освітньої або наукової діяльності у місцях, де цими суб'єктами здійснюється освітня або наукова діяльність, або через захищене електронне (цифрове) середовище, до якого забезпечується доступ виключно здобувачам освіти та педагогічним, науково-педагогічним працівникам навчального закладу або працівникам наукової установи) пропонуємо перенести у п. 4 ч. 2 цієї статті, як умову вільного використання творів для дистанційного навчання.

По-четверте, новою умовою вільного використання творів для створення освітніх матеріалів є вимога про те, що дії не повинні мати самостійного економічного значення. Словосполучення «дії, що не мають самостійного економічного значення» зустрічається у Законі неодноразово, проте його зміст не роз'яснено. Не вдалося знайти відповідного пояснення й у економічній теорії. Відповідне словосполучення запозичено, зокрема, зі ст. 5 (1) Директиви ЄС, де вживається в контексті визначення умов вільного тимчасового відтворення творів. Стосовно вільного відтворення творів для навчання цей термін не застосовується. Держави-члени можуть передбачити винятки або обмеження права на:

- відтворення, здійснені загальнодоступними бібліотеками, навчальними закладами або музеями чи архівами, що не передбачають пряму або опосередковану економічну чи комерційну вигоду (which are not for direct or indirect economic or commercial advantage) (п. «с» ст. 5 (2) Директиви ЄС);
- використання виключно для ілюстрації в навчальних або науково-дослідних цілях, за умови зазначення джерела, у тому числі імені автора, якщо це можливо, і в

межах, виправданих поставленою некомерційною метою (to the extent justified by the non-commercial purpose) (п. «а» ст. 5 (3) Директиви ЄС).

Постає запитання, який термін варто застосовувати: «самостійне економічне значення» або «комерційна мета (чи вигода)»?

Роз'яснення терміна «самостійне економічне значення» («independent economic significance») надано у матеріалах судової справи «Infopaq International A/S v Danske Dagblades Forening», що розглядалася в суді Данії [11], а також узагальнено основні положення у висновку адвоката Trstenjak [12]. Суть спору полягала в тому, що компанія Infopaq відтворювала в мережі Інтернет витяги (пошукові слова) зі статей газет данських видавництв з метою надання до них доступу, а також здійснювала роздруківку та розповсюдження цих статей. Компанія стверджувала, що таке відтворення підпадає під винятки та обмеження авторського права як тимчасове відтворення творів, що допускається за умови, що дії з відтворення не повинні мати «самостійного економічного значення» (ст. 5 (1) Директиви ЄС). Вказано, що критерії оцінки цієї умови слідують з п. 33 преамбули Директиви ЄС. Дії щодо відтворення не мають «самостійного економічного значення, якщо не змінюється інформація і такі дії не перешкоджають правомірному використанню технології, що широко визнається і використовується галуззю для отримання даних про використання інформації» (п. 43 висновку). «Економічне значення означає, що тимчасовий акт відтворення має приносити економічну вигоду особі, яка його здійснює; побічно — або, якщо суб'єкт авторського права отримує адекватну компенсацію — цей акт відтворення також надає економічну перевагу суб'єкту авторського права. Економічною перевагою може бути, наприклад, прибуток або зниження витрат, збільшення продуктивності або аналогічні переваги» (п. 125 висновку). Ключове питання стосовно того, чи є економічне значення самостійним, полягає в тому, чи виникають економічні переваги з дій тимчасового відтворення. Наприклад, самостійне економічне значення має місце, якщо компанія надсилає своїм клієнтам на додаток до витягів (пошукових слів) зі статей газет скановані копії цих статей, за які вона отримує оплату, або клієнти компанії мають доступ до сканованих копій через інтернет-посилання, чи надсилає їх своїм клієнтам електронною поштою, за які отримує плату (п. 126 висновку). При оцінці того, чи відтворення має самостійне економічне значення у значенні ст. 5 (1) Директиви ЄС, необхідно встановити, чи існують економічні переваги для особи, яка тимчасово відтворює твори.

Щодо винятків та обмежень з метою навчання, включаючи дистанційне навчання, в п. 42 преамбули Директиви ЄС роз'яснено, що «некомерційний характер відповідної діяльності повинен визначатися цією діяльністю як такою» [6]. Такий характер передбачає, що діяльність не призначена або спрямована на отримання комерційної вигоди, грошової винагороди особою чи навчальним закладом. Визначаючи, чи допускається вільне використання творів для навчання, варто враховувати, чи діяльність суб'єкта освітньої діяльності переслідує комерційну мету (чи вигоду). Якщо освітній матеріал, до якого увійшов твір, використовується, наприклад, під час онлайн-навчання, що є безкоштовним для здобувачів освіти, то така діяльність суб'єкта не має комерційної мети (чи вигоди). Якщо ж суб'єкт надає послуги навчання на платній основі, розповсюджує освітні матеріали за плату, отримуючи прибуток, така діяльність переслідує комерційну мету, а суб'єкт має комерційну вигоду.

У дослідженні, проведеному Р. Ксалабардер, проаналізовано норми законів європейських країн про авторське право, що стосуються винятків та обмежень авторського права для навчання: Італії, Іспанії, Німеччини, Люксембургу, Данії, Нідерландів та інших європейських країн [13]. У цих законах, подібно до норми ст. 5 (2) та (3) Директиви ЄС, передбачено як умову застосування винятків та обмежень для навчання — «некомерційну мету» діяльності. У жодному з проаналізованих законів європейських країн не застосовується як умова — діяльність не повинна мати «самостійного економічного значення».

З метою приведення норм Закону у відповідність до Директиви ЄС, а також єдиного підходу до встановлення умов вільного використання творів для навчання пропонуємо внести зміни до п. 2 ч. 2 ст. 22 Закону, замінивши слова «самостійне економічне значення» на слова «діяльність, яка не має комерційної мети (чи вигоди)». Ця умова є суттєвою, тому повинна стосуватися всіх випадків вільного використання творів для навчання: вільного репрографічного відтворення творів, вільного використання творів для дистанційного навчання.

Віддалений формат навчання значно розширює можливості створення та використання освітнього матеріалу та трансформує освітнє середовище в умовах розвитку цифрового ринку. Водночас використання освітнього матеріалу під час дистанційного навчання створює можливість доступу до нього особам, які не є суб'єктами освітньої діяльності та здобувачами освіти, й унеможливує ефективний контроль за використанням такого контенту. Тому постає питання про обмеження можливості відтворення та доступу до творів осіб, які не мають стосунку до освітнього процесу. Для цього у Законі встановлено, що відтворення, інтерактивне надання доступу до творів повинно здійснюватися за умови застосування заходів щодо захисту освітніх матеріалів від незаконного доступу до них. Така вимога хоча й має технічний характер, однак є суттєвою, оскільки зобов'язує суб'єктів освітньої діяльності вживати заходів для унеможливлення неправомірного використання творів, недопущення створення піратських копій чи примірників.

Висновки. Перехід на дистанційну форму навчання в Україні став вимогою часу, певним етапом розвитку та адаптації освіти до сучасних викликів. Нові норми про вільне використання творів для дистанційного навчання, передбачені у Законі, є своєчасними та необхідними. Позитивні сторони цих норм полягають у запровадженні правового регулювання відносин, пов'язаних з вільним використанням творів як ілюстрацій для дистанційного навчання, а також у встановленні технічних заходів захисту освітніх матеріалів від незаконного доступу до них третіх осіб та подальшого розповсюдження творів з порушенням авторського права.

Поряд з позитивними сторонами в Законі мають місце відповідні недоліки, описані у цій статті. Проведене дослідження дає змогу запропонувати такі зміни та доповнення до п. п. 2 та 4 ч. 2 ст. 22 Закону:

«2. Без дозволу суб'єктів авторського права і безоплатно, проте із зазначенням імені автора і джерела запозичення, допускається:

2) використання правомірно опублікованих статей та інших невеликих за обсягом творів, а також уривків з письмових творів, аудіовізуальних творів, творів образотворчого мистецтва (чи їх фрагментів), фотографічних творів (чи їх фрагментів) як ілюстрацій у виданнях, програмах організацій мовлення, звукозаписах чи відеозаписах для забезпечення та реалізації освітнього процесу або з метою наукових досліджень, якщо такі дії не передбачають пряму або опосередковану комерційну мету (чи вигоду), за умови, що обсяг такого використання відповідає визначеній меті;

4) відтворення в електронній (цифровій) формі, інтерактивне надання доступу до правомірно оприлюднених статей та інших невеликих за обсягом творів, а також уривків з письмових творів, аудіовізуальних творів, творів образотворчого мистецтва (чи їх фрагментів), фотографічних творів (чи їх фрагментів) як ілюстрацій для дистанційного навчання, за умови: використання творів здійснюється суб'єктами освітньої або наукової діяльності у місцях, де цими суб'єктами здійснюється освітня або наукова діяльність, або через захищене електронне (цифрове) середовище, до якого забезпечується доступ виключно здобувачам освіти та педагогічним, науково-педагогічним працівникам навчального закладу або працівникам наукової установи, якщо такі дії не передбачають пряму або опосередковану комерційну мету (чи вигоду); застосування заходів щодо захисту матеріалів дистанційного навчання від незаконного доступу до них».

Внесення зазначених змін та доповнень сприятиме удосконаленню норм Закону щодо вільного використання творів для створення освітнього матеріалу та дистанційного навчання, а також їх ефективному застосуванню на практиці.

Перелік використаних джерел

1. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 1 грудня 2022 року № 2811-IX. *Офіційний вісник України*. 2023 р. № 3. Ст. 196.
2. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2017, № 38–39, ст. 380.
3. Троцька В. М. *Вільне використання творів у цифровому середовищі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2021. 20 с.*
4. Коноваленко В. Як ілюструвати навчальні видання за новим законом про авторське право. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/yak-ilyustruvati-navchalni-vidannya-za-novim-zakonopro-avtorske-pravo.html> (дата звернення: 14.08.2023).
5. Міністерство освіти і науки України. Електронні підручники для навчання в умовах воєнного стану розміщено у вільному доступі. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/elektronni-pidruchniki-dlya-navchannya-v-umovah-voennogo-stanu-rozmisheno-u-vilnomu-dostupi> (дата звернення: 14.08.2023).
6. Директива Європейського Парламенту і Ради від 22 травня 2001 року про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-01#Text (дата звернення: 14.08.2023).
7. Великий тлумачний словник сучасної мови. Уривок. URL: <https://slovnuk.me/dict/vts/%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%BA> (дата звернення: 14.08.2023).
8. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). Фрагмент. URL: <http://sum.in.ua/s/fragment> (дата звернення: 14.08.2023).
9. Priora G., Jütte B., Mezei P. Copyright and Digital Teaching Exceptions in the EU: Legislative Developments and Implementation Models of Art. 5 CDSM Directive. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40319-022-01179-6> (дата звернення: 14.08.2023).
10. Про видавничу справу : Закон України від 5 червня 1997 року № 318/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 1997 р., № 32, ст. 206.
11. Case C 5/08. *Infopaq International A/S v Danske Dagblades Forening*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62008CC0005> (дата звернення: 14.08.2023).
12. Opinion of Advocate General Trstenjak delivered on 12 February 2009. *Infopaq International A/S v Danske Dagblades Forening*. Reference for a preliminary ruling: Højesteret — Denmark. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=72482&doclang=en> (дата звернення: 14.08.2023).
13. Xalabarder R. Copyright exceptions for teaching purposes in Europe. URL: <https://www.uoc.edu/in3/dt/eng/20418/20418.pdf> (дата звернення: 14.08.2023).

Valentyna Trotska

Ph.D. (Law), Head of the sector of the Disposal of copyright and related rights of the Copyright and Related Rights Department of the Intellectual Property Scientific Research Institute of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Conditions of free use of works for the purpose of creating educational materials and the distance learning. The article is devoted to the study of the norms of the Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights», which came into force on January 1, 2023 (hereinafter — the Law).

It is noted that any learning requires the creation and use of educational material. The works by other authors are often used to create such material. In practice, questions arise as to how to use it without infringing copyright?

There are exceptions and limitations to copyright, when it is allowed to freely use works, but subject to the conditions, provided for in the Law.

In the article the author analyzes in detail the conditions of free use of works for education. It is established, that it is allowed to:

- 1) reproduction and the making available to the public of works as illustrations in publications, broadcasting programs, sound recordings or video recordings;
- 2) reproduction and the making available to the public of works for distance learning.

The article discusses general and special (or additional) conditions. The general conditions of free use of works are investigated, namely:

- 1) indication of the name of the author and the source from which the work was borrowed;
- 2) reproduction of a work if it was lawfully published.

Other special (or additional) conditions are also considered.

In particular, the scope of use of the work. The problematic issues of using a fragment of a photographic work, a work of fine art as an illustration in an educational publication, given the specifics of such works, are pointed out.

The article defines the features of the free use of works as illustrations in publishing by subjects of educational activity from the standpoint of their commercial benefit.

It was found that the norms of the Law on the free use for the creation of the educational materials and for distance learning have inconsistencies. It is proved that the relevant conditions provided for by the Law should relate to the free use of works for distance learning, and not to the creation of educational materials. Cases of free use of works for the education are considered in detail, provided that the activity has no independent economic significance or commercial purpose. It is justified that the condition of free use of works, if the actions of a person do not have a commercial purpose, should apply to all cases of free use of works for education. Conclusions and suggestions are made.

Keywords: copyright, free use, distance learning, publishing, independent economic significance, commercial purpose

Подано / Submitted: 14.08.2023

Доопрацьовано / Revised: 05.09.2023

Прийнято до публікації / Accepted: 19.09.2023